

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

Λ. Μουσούρου, Μ. Στρατηγάκη (επιμέλεια), 2004, *Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής. Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές διερευνήσεις*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής (ΚΕΚΜΟΚΟΠ), Gutenberg, Αθήνα.

Το ΚΕΚΜΟΚΟΠ, ερευνητικό Κέντρο του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου, είναι γνωστό στους επιστήμονες και στους φοιτητές για την οργάνωση ημερίδων, συμποσίων, επιστημονικών συναντήσεων και δημοσιεύσεων, με τις οποίες προάγεται ο επιστημονικός διάλογος στην Ελλάδα.

Το βιβλίο «Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής» συγκεντρώνει τα κυριότερα ευρήματα του προγράμματος «Μεταβαλλόμενες οικογενειακές δομές και η σχέση τους με την πολιτική», καθώς και έρευνες για την οικογένεια που εμπλουτίζουν την ελληνική βιβλιογραφία στα σχετικά θέματα.

Δύο εισηγήσεις της Λ. Μουσούρου απαιτούν ξεχωριστή προσοχή. 1) Στην εισαγωγή διαπιστώνει τη μεγάλη ποικιλία οικογενειακών βιογραφιών των ερωτηθέντων, τη συχνή γειννίαση με γονείς, πεθερικά και τις συχνότερες προσωπικές και τηλεφωνικές σχέσεις με αυτούς και τα παιδιά που κατοι-

κούν σε άλλη χώρα, σε άλλη πόλη, τη σημαντική διαφοροποίηση των ιστορικών απασχόλησης μεταξύ των δύο φύλων, τις δυσχέρειες συνδυασμού απασχόλησης και οικογενειακής ζωής των γυναικών και, ιδιαίτερα, των μόνων μητέρων (κυρίως των αγάμων), την εξαιρετικά άνιση κατανομή των οικιακών εργασιών και ευθυνών και της φροντίδας των παιδιών καθώς και τη δυσσαρέσκεια των γυναικών για την ανισότητα αυτή. Υπογραμμίζει τη θετική σχέση μεταξύ του οικονομικού επιπέδου και πρόσβασης σε συντάξεις, επιδόματα και υπηρεσίες και τη χρήση ιδιωτικών υπηρεσιών παιδείας και υγείας ανεξαρτήτως οικονομικού επιπέδου. 2) Εξετάζοντας την εργασία και την οικογενειακή ζωή, υπογραμμίζει τις μεταβολές στην οικογένεια (αύξηση των διαζυγίων, αύξηση της συχνότητας των μονογονεϊκών οικογενειών, αύξηση της ηλικίας στον πρώτο γάμο, αύξηση των αγάμων, αύξηση της ηλικίας της μητέρας κατά τη γέννηση του πρώ-

του παιδιού, μείωση της γονιμότητας, αύξηση της μέσης διάρκειας ζωής), μεταβολές που επηρεάζουν την οικογένεια (μεταβολές της οικογενειακής ζωής που οφείλονται στις επαναστατικές αλλαγές στο ρόλο της γυναίκας και στη μείωση των γεννήσεων) και κοινωνικο-πολιτισμικές μεταβολές (βελτίωση της τεχνολογίας, πρόοδος της ιατρικής, κρίση του κράτους πρόνοιας, μεταβολή του ρόλου και της θέσης της γυναίκας, μεταβολές στη εργασία, μετανάστευση). Προτείνει μέτρα για τη συμφιλίωση εργασίας και οικογενειακής ζωής, για το συνδυασμό εργασίας και οικογένειας, για τη διευκόλυνση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας, για την προώθηση της ανακατανομής των γονεϊκών ευθυνών.

Η Μ. Στρατηγάκη σε τρία άρθρα δείχνει: 1) την πρωτεύουσα θέση της οικογένειας ως κεντρικού κοινωνικού θεσμού τον οποίο στηρίζουν τόσο η χριστιανική ιδεολογία όσο και η κοινωνική εξιδανίκευση της πυρηνικής οικογένειας, ενώ παράλληλα παίζουν σημαντικό ρόλο η αποσπασματικότητα της κρατικής οικογενειακής πολιτικής και η ελλειμματικότητα της κοινωνικής πολιτικής. 2) Εξετάζει αν η απασχόληση των γυναικών είναι ανάγκη ή επιλογή και καταλήγει σε τέσσερα ενδιαφέροντα συμπεράσματα: α) Είναι αυξανόμενος ο ρόλος της απασχόλησης των γυναικών στην οικογενειακή στρατηγική επιβίωσης, ειδικότερα στην περίπτωση των μικρών αγροτικών εκμεταλλεύσεων. β) Η αναγνώριση της αναγκαιότητας της αμειβόμενης εργασίας των

γυναικών δημιουργεί μία νέα δυναμική των ρόλων μέσα στην οικογένεια. γ) Η απασχόληση των γυναικών είναι πλέον αυτονόητη δεδομένου του υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου παρά τις αυξημένες επιβαρύνσεις και κοπώσεις που αυτή συνεπάγεται. δ) Οι κρατικές πολιτικές για την απασχόληση, την οικογένεια και την ισότητα των φύλων είναι εξαιρετικά μικρής αποτελεσματικότητας αν όχι αμελητέες. 3) Οι κρατικές παρεμβάσεις που στοχεύουν στην οικογένεια, όταν ξεπερνούν την οικονομική στήριξη και αγγίζουν ζητήματα τρόπου και ποιότητας της οικογενειακής ζωής, είναι λιγότερο αποδεκτές όταν απευθύνονται στις ενταγμένες κοινωνικά οικογένειες, ενώ θεωρούνται επιβεβλημένες σε περιπτώσεις μικρής κοινωνικής ένταξης, όπως διαλυμένες και φτωχές οικογένειες και όσες αντιμετωπίζουν αυξημένες ανάγκες φροντίδας.

Ο Χ. Μπάγκαβος εξετάζει τις δημογραφικές διαστάσεις των μεταβολών της οικογένειας και των νοικοκυριών στην Ελλάδα. Αναλύοντας τη γονιμότητα επισημαίνει ότι οι Ελληνίδες αποκτούν λιγότερα παιδιά σε μεγαλύτερη ηλικία, συρρικνώνεται ο μέσος αριθμός παιδιών και οι γεννήσεις υψηλής σειράς, καθυστερεί η γέννηση του πρώτου παιδιού και αυξάνεται η γονιμότητα των γυναικών άνω των 30 ετών, ενώ σημειώνει άνοδο το ποσοστό των γυναικών που παραμένουν άτεκνες. Αν και σε σύγκριση με άλλες χώρες της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης η γαμηλιότητα παραμένει υψηλή και η λύση των έγγαμων συμβιώσεων δεν είναι ιδι-

αίτερα συχνή, οι εξελίξεις φανερώουν την τάση για καθυστέρηση-αναβολή στη σύναψη των γάμων, για μείωση της συχνότητάς τους, για διεύρυνση της συχνότητας διάλυσης των έγγαμων συμβιώσεων και για συρρίκνωση της διάρκειας του έγγαμου βίου. Παρατηρείται επιβράδυνση των ρυθμών μείωσης της θνησιμότητας και διατήρηση της διαφοράς ανάμεσα στα δύο φύλα. Από τη δεκαετία του 1960 μέχρι σήμερα παρατηρήθηκε ραγδαία αύξηση του αριθμού των νοικοκυριών και σταδιακή μείωση του μέσου μεγέθους του νοικοκυριού, διεύρυνση του αριθμού των μονομελών οικογενειών και μείωση των οικογενειακών νοικοκυριών. Η αναπόφευκτη διεύρυνση της δημογραφικής γήρανσης θα συντηρήσει την τάση για διαβίωση σε ολιγομελή νοικοκυριά. Η παρουσία σημαντικού αριθμού αλλοδαπών, η οποία είναι περισσότερο μόνιμη από προσωρινή, θα προσδώσει άλλη διάσταση στα ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά των οικογενειών και των νοικοκυριών.

Η Δ. Κογιάδου περιγράφει τις μεταβολές στην οικογενειακή οργάνωση υπογραμμίζοντας ότι «καθώς μεταβάλλονται οι οικογενειακές συμπεριφορές αρκετά γρήγορα, προκαλείται ανασφάλεια και αμηχανία στη νέα πραγματικότητα που διαμορφώνεται». Δίνει έμφαση στη μονογονεϊκή οικογένεια και στο φαινόμενο των κοινωνικά αποκλεισμένων οικογενειών που αποτελούν ομάδα υψηλού κινδύνου για φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό. Οι οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες

της μονογονεϊκότητας εξαρτώνται από τις στρατηγικές επίλυσης προβλημάτων που υιοθετούν οι μόνοι γονείς, από την κατάσταση της αγοράς εργασίας για την κατηγορία τους, από το φύλο, την ηλικία, την κοινωνική κατάσταση, το κοινωνικό πλαίσιο, τον αριθμό και την ηλικία των παιδιών. Ο κοινωνικός αποκλεισμός των γονέων ή του μόνου γονιού έχουν επιπτώσεις στο μέλλον των παιδιών τους.

Η Α. Τεπέρογλου εξετάζει την αμφίδρομη σχέση του ηλικιωμένου με την οικογένειά του. Οι αλλαγές στη δομή της οικογένειας (μικρός αριθμός παιδιών έως και καθόλου), οι δημογραφικές αλλαγές (γήρανση του πληθυσμού), ο σύγχρονος τρόπος ζωής, οι επαγγελματικές υποχρεώσεις των μελών της οικογένειας, έχουν επηρεάσει τις σχέσεις του ηλικιωμένου με την οικογένειά του. Η οικονομική κατάσταση του ηλικιωμένου καθορίζει τις σχέσεις που αναπτύσσουν με τα παιδιά τους. Όταν είναι αυτόνομοι υποστηρίζουν οικονομικά τα παιδιά τους ενώ όταν δεν είναι, τα παιδιά, εφόσον το επιθυμούν, προσφέρουν. Η ανεργία, η υποαπασχόληση, η επαγγελματική εργασία της γυναίκας συμβάλλουν ώστε η συμμετοχή των γονέων είναι σημαντική. α) Η προσφορά του ηλικιωμένου στην οικογένεια είναι οικονομική (δάνεια, κάλυψη σπουδών και καταναλωτικών αναγκών) και ανάληψη της φροντίδας των εγγονιών, όταν η μητέρα εργάζεται. Ωστόσο στο μέλλον θα είναι δύσκολο ή ανέφικτο να βοηθούν οι γονείς τα παιδιά τους εξαιτίας των

χαμηλών συντάξεων αλλά και τις έλ-
λειψης ελεύθερου χρόνου αφού αρχε-
τές γυναίκες άνω των 55 ετών έχουν
εξωοικιακή απασχόληση. β) Η προσφο-
ρά της οικογένειας είναι διαφορετική
 στους ηλικιωμένους με προβλήματα
 υγείας που αυτοεξυπηρετούνται και σε
 εκείνους που δεν αυτοεξυπηρετούνται
 με άνοια, προβλήματα κινητικότητας
 και σοβαρές παθήσεις που χρήζουν
 μόνιμης βοήθειας. Γίνεται αναφορά
 επίσης στα προβλήματα που μερικοί
 ηλικιωμένοι αντιμετωπίζουν: τη μονα-
 ξιά, την εγκατάλειψη, τον κοινωνικό
 αποκλεισμό. Η οικογένεια χρειάζεται
 πόρους για να αντεπεξέλθει σε πλήρη
 κάλυψη των αναγκών ηλικιωμένου που
 δεν μπορεί να αυτοεξυπηρετηθεί. Τα
 τελευταία χρόνια το ρόλο του φροντι-
 στή έχουν οι μετανάστες και η οικονο-
 μική επιβάρυνση για την οικογένεια
 καλύπτεται από τις συντάξεις των ηλι-
 κιωμένων. Ωστόσο σ' αυτή την περι-
 πτωση αντιμετωπίζουν θέματα χώρου,
 ουσιαστικής επικοινωνίας, αφού πολ-
 λοί φροντιστές δεν γνωρίζουν την
 ελληνική γλώσσα, αλλά και προβλήμα-
 τα συγκατοίκησης.

Οι Δ. Γεώργας, Αικ. Γκάρη και Κ.
 Μυλωνάς εξετάζουν τις σχέσεις της
 ελληνικής οικογένειας με τους συγγενείς.
 Η ελληνική οικογένεια έχει αλλάξει και
 παρουσιάζει το σχήμα της «εκτεταμένης
 αστικής οικογένειας». Οι ρόλοι της
 γυναίκας έχουν αλλάξει, η δύναμή της
 στην οικογένεια έχει αυξηθεί ως αποτέ-
 λεσμα της οικονομικής της προσφοράς
 στην οικογένεια, της αλλαγής των νόμων
 και άλλων αλλαγών. Η σημασία της

οικογένειας για τους Έλληνες βρίσκεται
 σε υψηλό επίπεδο. Μελέτες και έρευνες
 δείχνουν ότι απορρίπτονται αξίες που
 αναφέρονται στον πατριαρχικό ρόλο
 και τη δύναμη του πατέρα και την
 περιορισμένη θέση της μητέρας στο
 σπίτι, δηλαδή αξίες που αφορούν την
 παραδοσιακή εκτεταμένη αγροτική
 οικογένεια. Η γεωγραφική εγγύτητα
 ανάμεσα στους συγγενείς είναι σημα-
 ντική. Έρευνες δείχνουν ότι σε υψηλά
 ποσοστά κατοικούν στο ίδιο σπίτι,
 στην ίδια πολυκατοικία, στην ίδια
 πόλη. Στην Αθήνα οικογένειες που
 παρουσιάζονται ως πυρηνικές έχουν
 στο διπλανό διαμέρισμα ή στην ίδια
 γειτονιά στενούς συγγενείς (παπούδες,
 γιαγιάδες, θείους, ξαδέλφια, πεθερικά
 κ.ά.). Αν και από μόνη της η γειτνίαση
 δεν είναι ένδειξη για στενούς οικογενει-
 ακούς δεσμούς, οι συγγενείς που διαμέ-
 νουν σε κοντινή απόσταση αναμένεται
 να έχουν προσωπική επαφή. Υψηλή
 συχνότητα επισκέψεων σε συγγενείς
 χαρακτηρίζει ακόμα και την Αθήνα και
 η τηλεφωνική επικοινωνία με συγγενείς
 είναι πολύ συχνή. Στην Ελλάδα παρα-
 τηρείται περισσότερη συναισθηματική
 επαφή με τα μέλη της ευρύτερης οικογέ-
 νειας απ' ό,τι στην Ευρώπη.

Η Ε. Χατζηβαρονάβα-Καζάξη ανα-
 φέρεται στον ιδιαίτερο ρόλο των προ-
 γραμμάτων οικογενειακής στήριξης
 στην πρόληψη και αντιμετώπιση του
 κοινωνικού αποκλεισμού. Στην Ελλά-
 δα, όπως και στις άλλες Μεσογειακές
 χώρες, η οικογένεια προστατεύει τα μέ-
 λη της από τη φτώχεια και τον κοινω-
 νικό αποκλεισμό υποκαθιστώντας το

ελλειμματικό κράτος πρόνοιας. Η προ-στασία του κράτους είναι εξαιρετικά μειωμένη ή και ανύπαρκτη για πολλές κατηγορίες οικογενειών. Τα προγράμματα οικογενειακής στήριξης είναι εξαιρετικά περιορισμένα στην Ελλάδα.

Το βιβλίο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τους κοινωνικούς επιστήμονες, διότι με τη βοήθεια επιστημονικών ερευνών εμπλουτίζει τις γνώσεις για την οικογένεια και παρουσιάζει:

Τις μεταπολεμικές εξελίξεις της σύνθεσης των οικογενειών και των νοικοκυριών στην Ελλάδα και τις μεταβολές της οικογενειακής οργάνωσης.

Τη σημαντικότητα της οικογένειας η οποία υποστηρίζεται σε όλες τις έρευνες σε πολύ υψηλά ποσοστά. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον αμοιβαίο σεβασμό, στην εκτίμηση, στην κατανόηση και στη συγκαταβατικότητα.

Τις διαστάσεις των αλλαγών της ελληνικής οικογένειας, τις ομοιότητες της ελληνικής οικογένειας με οικογένειες άλλων χωρών και τη μοναδικότητα της δομής και της λειτουργίας της ελληνικής οικογένειας. Τα δημογραφικά στοιχεία για τον αριθμό των γάμων, τα διαζύγια, τις μονογονεϊκές οικογένειες, τις πυρηνικές οικογένειες, τις οικογένειες με τρεις γενεές στο ίδιο σπίτι τοποθετούν την οικογένεια στην Ελλάδα ανάμεσα στις πιο παραδοσιακές των χωρών της ΕΕ.

Την οικογένεια στην Ελλάδα η οποία εξακολουθεί να είναι χώρος αλληλεγγύης και υποστήριξης των μελών της, ιδιαίτερα σε θέματα ηλικιωμέ-

νων και βοήθειας προς τα παιδιά και τους νέους καλύπτοντας τα κενά της κοινωνικής πολιτικής. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι αποτελεί εχέγγυο της φροντίδας των ηλικιωμένων ατόμων, εντοπίζεται η καμπή της οικογένειας απέναντί τους. Διακαής επιθυμία των μελών της είναι η παρουσία φροντιστή, αλλά το κόστος είναι πολλές φορές δυσβάστακτο.

Το σύστημα κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα το οποίο δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί αποτελεσματικά στις μεταβολές της οικογένειας και στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού των μονογονεϊκών οικογενειών.

Το γεγονός ότι η συμφιλίωση εργασίας και οικογενειακής ζωής αφορά κυρίως –αν όχι αποκλειστικά– τις γυναίκες. Έχει αντίκτυπο όχι μόνο στις εργαζόμενες γυναίκες αλλά και στην οικογένειά τους. Για το λόγο αυτό δεν είναι γυναικεία διεκδίκηση αλλά συνιστά ευρύτερη κοινωνική ανάγκη.

Το γεγονός ότι οι μεταρρυθμίσεις που επιχειρούνται στο κοινωνικό κράτος, με βασικό επιχείρημα την αδυναμία χρηματοδότησης στις συνθήκες που διαμορφώνουν οι δημογραφικές εξελίξεις και παρατεταμένη οικονομική κρίση τροφοδοτούν διλήμματα για τον επιμερισμό του κόστους μεταξύ κράτους, εργαζομένων και κοινωνίας.

Τις προοπτικές στα επόμενα χρόνια που θα εξαρτηθούν από τις μεταβολές που συντελούνται στην συμπεριφορά των ατόμων, στην ελληνική κοινω-

νία και στον ελληνικό πληθυσμό. Με τον εκσυγχρονισμό των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, την επένδυση σε ανθρώπινο δυναμικό και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού μπορεί να συνυπάρξουν οι νέες απαιτήσεις της αγοράς και η ανάγκη διατήρησης του κοινωνικού ιστού με τη βοήθεια προς τις ασθενέστερες ομάδες. Οι ερωτώμενοι των περισσότερων ερευνών προτείνουν τη χορήγηση επιδομάτων από το κράτος σε οικογένειες για να φροντίζουν τους ηλικιωμένους οι οποίοι ζουν μαζί τους.

Όλες οι εισηγήσεις, έργα καταξιωμένων επιστημόνων, παρουσιάζουν

ιδιαίτερο ενδιαφέρον όχι μόνο για επιστήμονες αλλά και για κάθε σκεπτόμενο πολίτη. Η επιμέλεια των καθηγητριών Λ. Μουσούρου και Μ. Στρατηγάκη συνέβαλε στη θαυμάσια παρουσίαση των εισηγήσεων και ερευνών, με αποτέλεσμα ένα σημαντικό έργο, απαραίτητη βάση για όποιον θα ήθελε να ασχοληθεί στο μέλλον με την επιστημονική προσέγγιση όλων των διαστάσεων της οικογένειας.

Έρρα Έμκε-Πουλοπούλου

Μέλος της Ακαδημίας Επιστημών
της Νέας Υόρκης